

ELISABETA STĂNCIULESCU

Une Société-Monde? Note despre Congresul al XVI-lea al AISLF, Québec, 3-7 Iulie 2000

Actul oficial de naștere a Asociației Internaționale a Sociologilor de Limbă Franceză (AISLF) a fost semnat în 1958 la Bruxelles. Inițiativa creării AISLF le-a aparținut lui Georges Gurvitch și Henri Janne, în 1956, și a fost prilejuită de „Întâlnirile de la Royaumont” consacrate „Crizei explicației în sociologie”. Potrivit statutului său, adoptat în martie 1959, asociația „reunește sociologi și alți specialiști în științele sociale care dau lucrărilor lor o orientare sociologică, indiferent de naționalitate, cu condiția să utilizeze limba franceză într-o parte însemnată din activitatea lor științifică” și are drept scop general „studierea și discutarea tuturor problemelor sociologiei și a aplicațiilor sale”. Cu timpul, activitățile AISLF s-au stabilizat în principal în: congrese (organizate de regulă la patru ani), colocvii, simpozioane, mese rotunde și reuniuni ale comitetelor de cercetare (CR) și grupurilor de lucru (GT). CR și GT sunt structuri specializate, foarte dinamice, constituite și reconstituite în jurul unor teme care suscită interesul durabil al mai multor cercetători din cel puțin trei țări diferite, de exemplu: „Identitate, Spațiu și Politică”, „Politici și colectivități locale”, „Teoria și analiza sistemelor sociale”, „Sociologia dreptului”, „Sociologia familiei”, „Moduri și procese de socializare”, „Imaginarul în experiența colectivă”, „Istoria sociologiei”, „Sociologia și antropologia vieții cotidiene”, Sociologia și antropologia alimentației etc.

Anul acesta (3-7 iulie 2000), cel de-al XVI-lea Congres al AISLF a fost găzduit de Universitatea Laval din Québec (Sainte-Foy), colegii noștri din Departamentul de sociologie al numitei universități probând, pe lângă o coeziune de echipă și o eficacitate remarcabile, o mare deschidere culturală, precum și multă disponibilitate și căldură umană.

Un număr impresionant de cercetători din toată lumea au dialogat la Québec pe marginea a mai mult de 20 conferințe plenare și a aproximativ 600 de comunicări prezentate în multiplele reuniuni ale celor mai bine de 40 CR și GT care funcționează la ora actuală în cadrul asociației. Încât este aproape imposibil să rezumi ceea ce ai auzit, ai văzut, ai trăit în spațiul și timpul unei asemenea manifestări practic mondiale, pe care, în fapt, nici nu ai putut-o urmări în întregime, dat fiind că numeroase reuniuni ale CR și GT s-au desfășurat în paralel. Cele ce urmează sunt mai degrabă impresii, flash-uri ale unei conștiințe care nu a avut răgazul unei reflecții suficient de profunde și de articulate. Mă întreb însă dacă, dincolo de informația „prinsă din zbor” și de contactele (re)stabilite, importanța unei astfel de reuniuni științifice nu constă tocmai în faptul de a-ți da de gândit cel puțin pentru cei patru ani până la următoarea întâlnire.

„*Une société-monde?*” Aceasta a fost tema generală a recentului congres al sociologilor de limbă franceză. O temă care a pus față în față cele două aspecte contradictorii ale dinamicii societăților contemporane: de o parte, tendința de creștere a interdependențelor, de omogenizare, de constituire a unei „ordini mondiale” (altfel spus, tendința de mondializare și globalizare), de cealaltă, tendința de căutare și marcarea diferențelor, de multiplicare, accentuare și suprapunere a clivajelor. Putem găsi în conferința profesorului Giovanni Busino (Universitatea din Lausanne) cea mai explicită și sintetică expresie a problematicei congresului, precum și principalele ipoteze formulate: „Termenul mondializare și asociatul său globalizare, în sensul pe care li-l atribuim astăzi (antonime pentru armonizare generală și ordine mondială), și-au făcut apariția în vocabularul francez în jurul anului 1960, desemnând de la început o situație de criză marcată prin apariția unor puteri și constrângeri noi (economice, financiare, științifice, culturale), ca și

prin cadre de viață inedite, indiscernabile și totuși foarte, foarte concrete. Termenul mondializare, percepție și descriere a unei situații de criză, sugerează totodată, fără a exista vreo intenție explicită în acest sens, explicația următoare: generalizarea sistemului capitalist, mecanismele pieței mondializate, dezvoltarea transporturilor, suprimarea distanțelor grație noilor tehnologii ale informației creează interdependențe, segmentează solidaritățile, dezagregă valorile instituite, valorizează virtuțile rupturii, nivelează diferențele, zdruncină structurile sociale, mărește procesele de excludere și de marginalizare, face politicile publice precare și statele naționale neputincioase. Înlocuirea egalitarismului prin relativism, proclamarea legitimității tuturor culturilor și tuturor expresiilor estetice, a echivalenței tuturor sistemelor de valori au contribuit la amplificarea confuziei și la stimularea unor atitudini conformiste, a unor forme de segregare voluntară, a unor reacții de refuz al raționalității, toleranței, non-violenței, de unde dezvoltarea unor particularisme și mișcări etnice, naționaliste, xenofobe și rasiale. De unde, sentimentul că suntem victimele unei lumi inumane și imposibil de controlat. (...) mondializarea nu este un proces unic, (că) există multiple mondializări care se implică una pe alta (...)”¹.

De la cuvântul de deschidere al lui Daniel Mercure (Universitatea Laval), președintele comitetului de organizare a congresului și recent alesul președinte al AISLF, și conferința inaugurală a lui Guy Rocher (Universitatea din Montréal), toți conferențiarilor au căzut de acord că, mondializarea este un fenomen *plural* și că este mai corect să vorbim despre *mondializări* și să procedăm la analize diferențiate și nuanțate: la nivelul diferitelor paliere, domenii, segmente etc. sociale (mondializarea economică, mondializarea politică, mondializarea culturală, mondializarea urbană sau ceea ce

François Ascher de la Universitatea Paris VIII numește „metropolizare” și „creolizare” a orașelor, mondializarea științifică și tehnologică ș.a.m.d. nu sunt decât rareori coerente, nu au aceleași ritmuri și nici aceleași consecințe); la nivelul diferitelor tipuri de societăți (mondializarea societăților dezvoltate nu este aceeași cu mondializarea societăților în curs de dezvoltare ori cu aceea a societăților care se exclud sau sunt excluse din acest proces); la nivelul diferitelor apartenențe identitare (naționale, etnice, religioase, de sex, familiale) care variază de la o regiune la alta, de la o cultură la alta... Pentru a-l cita din nou pe Guy Rocher: „A prevedea mondializarea sub diferitele sale moduri de realizare înseamnă a distinge diferitele sale dimensiuni, pentru a aprecia ritmul de evoluție al fiecăreia și consecințele diversificate pe care fiecare le va antrena”.

Conferința lui Immanuel Wallerstein (Universitatea din Binghamton) a introdus explicit, din perspectivă economică, o a doua ipoteză care a întrunit consensul vorbitorilor: „Sfârșitul [războiului rece] a stimulat fanteziile cu privire la [sfârșitul istoriei] în cadrul unei [noi ordini mondiale]. Nici vorbă de așa ceva. Dimpotrivă, sfârșitul [războiului rece] a marcat începutul unei perioade de criză structurală în lumea economică (*économie-monde*) capitalistă, prima criză serioasă din ultimii 500 de ani. Se intră într-o perioadă neagră, haotică și de contestare, al cărei capăt este cu totul nesigur”. Aceeași *criză structurală* a fost ulterior semnalată și pentru alte domenii, iar termenii care au dominat discursurile sunt prin ei înșiși relevanți: „dezarticulare”, „disociere”, „destabilizare”, „clivaj”... Astfel, Robert Cox (Universitatea York) avansează ipoteza că mondializarea generează o nouă structură socială cu trei nivele: actorii integrați în economia mondială, actorii care se află în relație precară cu aceasta și cei excluși, polarizarea între integrați și

¹ Toate citările mai lungi sunt făcute după documentele furnizate de organizatori în „mapa” fiecărui participant. În rest, responsabilitatea citărilor mai scurte aparține memoriei și vitezei de a lua notițe a autoarei acestui text. În orice caz, organizatorii intenționează realizarea unui volum care să cuprindă toate conferințele din plenul congresului.

excluși fiind în creștere. Această restructurare socială impune, în opinia sa, o remodelare a noțiunii de clasă socială. Specialist în relații politice internaționale, Robert Cox semnalează, de asemenea, modificarea rolului statelor naționale, care nu mai pot proteja economia domestică de perturbările venite din exterior, ci au acum a adapta economiile naționale la exigențele economiei mondiale, apărând interesele segmentului integrat al societății și încercând să limiteze mișcările de destabilizare care vin dinspre mediile precare și excluse. La rândul său, François Dubet (Universitatea Bordeaux II) consideră că în lumea contemporană „Clivajele de clasă sunt traversate de opoziții legate de gradul de integrare al actorilor. Dar nu mai este suficient să-i opunem pe incluși și pe excluși, deoarece mecanismele de identificare culturală, mecanismele de integrare economică și procesele de participare politică s-au disociat ele însele. Rezultă de aici o suprapunere a mai multor sisteme de clivaje și formarea unor identități colective care nu sunt reductibile la mecanisme de criză”. În orice caz, a conchis Edgar Morin la finalul unei conferințe despre „Lumea ca noțiune sociologică”, „nu putem vorbi încă despre o societate-lume”.

Dincolo de dimensiunile obiective ale fenomenului, practic toate „vocile” din „plenare” au semnalat dimensiunile lui subiective, modurile diversificate în care diferiții actori trăiesc procesele mondializării. Și probabil că cea mai fidelă expresie a ceea ce s-a putut auzi la acest capitol o constituie două formule mai mult de culoar al congresului: „conștiință critică” și „conștiința unei existențe tragice”.

„Conștiința critică” apare la toți conferențarii, dar forma cea mai radicală (și aplaudată) se află în discursul profesorului Boaventura De Sousa Santos (Universitatea din Coimbra) care, plecând de la ideea că „există nu o singură globalizare, ci mai multe, cu alte cuvinte diferite forme de interacțiune socială care transcend localul și naționalul” (în termenii lui Immanuel Wallerstein, mai multe „delocalizări”) și de la o critică a însuși conceptului de globalizare care, în accepțiunea sa obișnuită, ar implica o logică binară ce postulează că un

model local se extinde transformând astfel un alt model în local, distinge patru „moduri de producție a globalizării”: „localismul globalizat” și „globalismul localizat”, în care poate fi recunoscută cu ușurință logica binară a definiției obișnuite; cosmopolitismul sau constituirea unor grupuri transnaționale în jurul unor interese comune cum ar fi drepturile universale ale omului, drepturile femeilor etc.; emergența unor probleme care reprezintă patrimoniu comun al umanității ca, de pildă, explorarea spațiului, protecția mediului ș.a. Primele două tipuri ar aparține unui model al globalizării „de sus” sau *hegemonice*; cele din urmă aparțin unui alt model, de *globalizare alternativă contra-hegemonică* asociată mișcărilor de *emancipare socială*.

„Conștiința unei existențe tragice” apare și ea, cu intensități variate, în toate intervențiile. L-am citat deja pe Giovanni Busino. Gregor Murray (Universitatea Laval) se concentrează, într-o conferință despre „reconstrucția instituțiilor care reglementează munca în societățile mondializate”, asupra „consecințelor mondializării ca amenințare”. Robert Cox recunoaște o „alienare politică pretutindeni în lume”, cetățenii percepend statele ca neputincioase în fața problemelor vieții lor cotidiene (șomaj, sărăcie, deteriorarea mediului...), iar „alienarea lasă drum liber expansiunii activităților oculte”. Profesorul american este susținut de Danièle Hervieu-Léger (Ehess, Paris) care demonstrează că, într-o lume marcată de procese de mondializare-globalizare, în care identitățile se descompun și se recompun, valorile religioase („identitățile imaginate”) le servesc credincioșilor drept valori-refugiu, capabile să le satisfacă „nevoia de validare colectivă a unor semnificații împărtășite”.

Interogații ale „conștiinței existenței tragice” pot fi formulate, de asemenea, pornind de la intervențiile cercetătorilor colectivităților amerindiene: Denis Delâge (Universitatea Laval) analizează „trecerea dificilă la modernitate a popoarelor [victime] ale istoriei”, în timp ce Raymond Breton (Universitatea din Toronto) arată modul în care mondializarea a afectat relațiile dintre diferitele grupuri etno-

culturale din sânul societății canadiene și a determinat guvernul să fie „proactiv în gestiunea socială și politică a fiecăruia dintre diferitele tipuri de relații” și în gestiunea conflictelor.

Totuși, Tanella Boni (Universitatea din Cocody) a găsit, prin forța apartenenței sale la o lume a treia a exclușilor, tonul cel mai penetrant. Școala și religia (creștinismul), ne spune reprezentanta Africii negre, au avut un rol important în aculturație și asimilare (în atragerea regiunilor slab dezvoltate în procesele de mondializare și globalizare). Dar aceste procese au antrenat „reacții de apărare”, „căutări identitare” fără capăt, „forme de recompunere [identitară] fluctuante la nesfârșit”, perceperea celuilalt ca „amenințare pentru sine”. „Dar ce înseamnă cu însumi? Și cine suntem noi? Poate un *ansamblu de linii de fugă multiculturală sau o căutare nesfârșită* [s.n., E.S.] a mijlocului adecvat pentru a putea trăi împreună în respectul diferențelor”. Implicit, școala și religia C considerate îndeobște „factori de cultură și civilizație” C sunt aici denunțate ca factori de „globalizare hegemonică”, ca să revenim la conceptul lui de Sousa Santos, și de destabilizare. Conferința Tanellei Boni probează adevărul observației lui François Dubet potrivit căreia lumea contemporană îi plasează pe indivizi într-o contradicție: pe de o parte, ea mondializează ideologia egalității, în timp ce, pe de altă parte, ea nu poate asigura egalitatea promisă. Și cu cât este mai puternică o conștiință a egalității, cu atât este mai acută „conștiința tragică” a inegalității, iar mulți oameni devin violenți tocmai pentru a anula contradicția în care trăiesc. Ideologia egalității (și paradigma sociologică corelativă, a (in)egalității) este astfel reinterogată de către sociologul francez care, pornind îndeosebi de la problematica, de acum clasică, a școlii ca pârghie de asigurare a egalității șanselor (între copiii proveniți din clase sociale și medii diferite, între fete și băieți...), ajunge să ridice implicit o problemă care mi se pare esențială pentru sociologia actuală: problema construcției politice, ideologice și științifice a ilegitimității ierarhiilor sociale, a dezechilibrelor și conflictelor sociale.

Tema rolului sistemelor educative într-o lume cu tendințe atât de contradictorii a fost reluată pe larg de Céline Saint-Pierre (Consiliul Superior al Educației din Québec): „trebuie să axăm misiunea școlii pe educația pentru cetățenie, astfel încât să dezvoltăm la tineri capacitatea de a ști să fie și de a ști să trăiască împreună”. Ceea ce înseamnă că o schimbare radicală a ierarhiei valorilor se produce la nivelul conținuturilor școlare: principalele conținuturi predate-învățate în școală devin conținuturile care vizează relația cu celălalt colectiv, pe scurt conținuturile cu caracter profund sociologic. Mă întreb cât de explicită va trebui să devină această linie de evoluție a sistemelor școlare pentru ca responsabili educației naționale de la noi să o ia în calcul la modul serios în strategiile de „alinare” a învățământului românesc (dominat încă de o gândire filosofico-psiho-pedagogică asociologică) la modelele țărilor dezvoltate.

O analiză a conferințelor plenare dintr-o perspectivă disciplinară indică o largă deschidere: de la sociologia economică și sociologia politică (a statelor și a diferitelor instituții naționale, iar nu a partidelor), la sociologia școlii, sociologia raporturilor sociale dintre sexe, sociologia științei și tehnologiei, trecând prin sociologie urbană, sociologia religiilor, sociologia raporturilor etno-culturale ori prin sociologia inegalităților sociale și sociologia conflictelor. S-a pronunțat de multe ori expresia „sociologie a mondializării” (care, potrivit lui Giovanni Busino, s-ar contura măcar ca problematică autonomă, dacă nu ca disciplină de sine stătătoare cam din 1966) și, fără nici o îndoială, o *sociologie a mutațiilor identitare* prinde contururi din ce în ce mai clare și se dezvoltă odată cu sociologia mondializării/globalizării. În orice caz, Congresul al XVI-lea al AISLF a făcut vizibilă, din chiar aceste reuniuni plenare, imaginea unei științe în plină dinamică a obiectelor de studiu și, implicit, în plină dinamică a „ramurilor” sale. Argumente și mai puternice pentru această observație s-ar putea aduce făcând apel la restructurările operate în comitetele de cercetare și în grupurile de lucru ale asociației.

Dinamica disciplinară este foarte vizibilă și la nivelul instrumentelor de lucru: concepte principale, perspective teoretice de abordare, metode și tehnici... Este evident avansul unor noi paradigme ce încearcă să surprindă complexitatea socialului printr-o gândire care rămâne „pozitivă” în măsura în care continuă să postuleze imperativul validării empirice a enunțurilor științifice prin proceduri de obiectivare cât se poate de riguroase, dar care poate fi calificată simultan drept „interpretativă” în măsura în care se interesează de persoane și de cazuri singulare, de actorii obișnuiți și de raporturile lor variate cu lumea socială pe care o trăiesc. În plus, sociologia practică la acest congres al AISLF mi-a apărut mai mult ca niciodată ca o știință a complexității, imposibilă fără deschideri către istorie, științe politice, economie, psihologie... și mai ales imposibilă în absența capacității de autorefecție critică și de reflecție totalizatoare și imaginativă de tip filosofic. După un secol de eforturi de a se elibera de gândirea speculativă și de a deveni „pozitivă”, riguroasă, „obiectivă”, sociologia de limbă franceză (și nu numai) pare a revaloriza unele dimensiuni-resurse ale reflecției filosofice, de care de altfel nu s-a rupt niciodată complet.

În domeniul metodologic, o dinamică ce corespunde celei teoretice: avansul metodelor „calitativ-cantitative” este incontestabil, observația „etnografică”, interviurile și tehnicile biografice capabile să dezvăluie logici sociale singulare și contexte locale abundă, dar este foarte evidentă totodată o muncă științifică sistematică orientată către imaginarea unor noi „dispozitive de cercetare”, unor noi instrumente de recoltare și unor noi proceduri de „totalizare” a datelor empirice și de „modelizare”, apte să asigure o mai riguroasă adecvare a metodei la obiectele de cercetare, dar și o delocalizare a cercetărilor (în jargonul sociologic clasic: o trecere de la microsociologie la macrosociologie). Interesul pentru autorefecția critică, metodologică și epistemologică, este tot mai mare printre sociologii de limbă franceză, după cum o dovedesc și apariția unor CR și GT specializate, precum și înmulțirea

reuniunilor științifice consacrate acestei problematice. De remarcat, de asemenea, faptul că echipele multidisciplinare (de exemplu, sociologi+diferite tipuri de „didacticieni” în sociologia educației sau sociologi-lucrători sociali în sociologia familiei) pentru care pleda Dimitrie Gusti acum mai bine de o jumătate de secol sunt tot mai frecvente și mai apreciate în lumea științifică francofonă. De altfel, dacă aș scrie astăzi despre actualitatea Școlii sociologice de la București, aș alege să scriu despre actualitatea principiilor ei metodologice și epistemologice.

A fost repusă în discuție relevanța multor achiziții „clasice”: concepte ca mondializare și globalizare, clase sociale, identitate..., unele paradigme științifice (paradigma inegalității C François Dubet; analiza societală B Eric Verdier, CNRS Montréal; paradigmele de inspirație americană *gender* și cele de inspirație franceză „raporturi sociale de sex” în analiza problematicei feminine B Ann Denis, Universitatea Ottawa; opoziția dintre „teoriile conflictualiste” și „teoriile consensualiste” C Jean De Munck, Universitatea catolică din Louvain etc.) au fost reinterogate din perspectiva capacității lor de a reflecta satisfăcător complexitatea realităților sociale actuale. Discuția cu privire la incapacitatea vechilor modele de inteligibilitate a socialului de a surprinde mutațiile din societățile contemporane nu este nouă în cadrul AISLF. După experiența congresului de la Lyon (iulie 1992), când pe de o parte sociologi din fosta lume comunistă au calificat drept superficiale analizele cu privire la transformările est-europene operate de personalități occidentale marcante (participanții își mai amintesc, desigur, reacțiile vehemente pe care le-a putut genera conferința lui Alain Touraine), iar pe de altă parte sociologi occidentali participanți la diferitele mese rotunde consacrate unor societăți din est au rămas cu un anumit sentiment de confuzie, diferitele reuniuni consacrate în special situației din Balcani (Sofia-1994, Evora-1996...) au semnalat tot mai limpede două tipuri de riscuri: riscurile ce decurg din utilizarea unor concepte, paradigme, metode lipsite de relevanță și care exprimă

mai curând o situație de hegemonie științifică a Occidentului și de transfer pe cale științifică al unor dezechilibre sociale (dată fiind participarea cunoașterii științifice la construcția socială a realității); riscurile unui dialog al surzilor, în cazul în care fiecare continuă să vorbească exclusiv limba adecvată realităților locale pe care le cercetează. Categorie, deschiderea internațională a AISLF către țările non-„occidentale” pune sociologia francofonă într-o situație foarte favorabilă de dezvoltare. Iar integrarea diferitelor sociologii naționale în această deschidere depinde în mare măsură de modul în care comunitățile științifice locale vor reuși să gestioneze situația în profitul lor.

*

Nu pot să închei aceste note fără a semna că, în avalanșa practic mondială de sociologi de la Universitatea Laval, România a fost mai prezentă prin remarcabilii ei studenți aflați la Québec în stagii doctorale și foarte activi printre organizatori decât prin sociologii ei. Și nu pot, de asemenea, să nu corelez această cvasi-absență românească (doi oameni rătăciți printre alți mai bine de 500!) cu un alt fapt pe măsură, semnalat de studenții noștri: prezența comparativ derizorie în bibliotecile occidentale a studiilor de sociologie scrise în ultimii zece ani despre România și de români în limbi de circulație internațională. Cu ce argumente să reacționezi convingător când identitatea ta științifică este percepută la modul (textual) „Cu o rândunică nu se face primăvară”? Vechi tradiții sociologice, în mare parte francofone, și o actualitate sociologică vie totuși par a se închide în propriile limite pe măsură ce toate frontierele (politice, comunicaționale etc.) se deschid... Nu mi-am propus să analizez aici această contradicție (care s-ar înscrie foarte bine în tema generală a congresului AISLF). Categorie, însă, sărăcia în sine nu poate fi acceptată ca expli-

cație atâta vreme cât sociologii vecine reușesc să-și gestioneze mai cu profit propria sărăcie (poate printr-o mai bună coordonare și o mai mare coeziune internă?), fiind mult mai active, și poate că n-ar fi rău dacă Asociația Sociologilor Români și catedrele de sociologie din universități ar stimula o reflecție colectivă asupra evoluțiilor recente ale producției sociologice românești, formelor de evaluare și stimulare interne ale acestei producții, dialogurilor interne și schimburilor ei internaționale.

Personal, am sentimentul că actuala stare de lucruri din AISLF (pe lângă deschiderea internațională generală, un președinte foarte atașat României și mai mulți membri ai Biroului sensibili la ideea că „nasc” și pe la noi „oameni”) oferă o nouă șansă de delocalizare pentru sociologia românească, similară poate aceleia din anii '30 când Dimitrie Gusti reușea să impună în lumea științifică mondială ideea unei gândiri și unei comunități sociologice românești specifice și să aducă la București proiectul unui congres mondial de sociologie (șansă stopată, din nefericire, de izbucnirea războiului și de transformările postbelice interne). Numai că nu cred că această nouă șansă de a face (re)cunoscută internațional existența unei științe sociologice la nivel național (și nu numai a unor personalități izolate) va putea fi valorificată altfel decât în condițiile unei solidarități și coeziuni interne funcționale, ceea ce implică, evident, cunoaștere și recunoaștere reciprocă în interior. Am citit pe un bloc de piatră din parcul Universității Laval o frază a lui Martin Luther King care, la modul metaforic, ni se potrivește, ceva de genul „nu putem decât sau să trăim împreună sau să murim separat”. În știință, ca și în alte domenii, valorile individuale au o forță de impunere – atât conjuncturală, cât și istorică – cu atât mai mare (sau mai mică) cu cât au (sau nu au) „în spate” o identitate colectivă recunoscută.